

KRİPTO PARA TEKNOLOJİSİ VE İSLAMİ FİNANS AÇISINDAN MEŞRUIYETİ

Muhammet Fatih CANBAZ, Dr. Öğr. Üyesi

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

muhammetfatih.canbaz@ibu.edu.tr

Orcid: 0000-0002-4711-3489

Gufran BERKUN

gufrannberkunn@gmail.com

Orcid: 0000-0002-7628-0235

ÖZET

Ülkemizde ve dünyada kripto para teknolojisinin yayılımı ve etki alanı inanılmaz boyutlardadır. Bu teknoloji o kadar hızlı farkındalık oluşturmuştur ki toplumlarca bir yatırım aracı olarak kabul görmesi uzun sürmemiştir. Bu hızlı finansal etkileşim Müslüman yatırımcıların da ilgisini çekmiş ardından kripto paraların meşruiyeti noktasında soru işaretleri ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın amacı bu soru işaretlerinden hareketle kripto para teknolojisini temel hatlarıyla açıklayarak İslami finans açısından meşru bir araç olup olmadığının araştırılmasıdır. Araştırma kapsamında kripto para teknolojisinin hızlı büyüdüğü ve henüz anlaşılmaya başladığı son on yıl dikkate alınarak 7 İslami otorite kuruluş ve 15 İslam aliminin görüşleri analiz edilmiştir. İncelemeler sonucunda kurumların ve uzmanların genel olarak kripto para teknolojisine karşı ciddi itirazları olduğu ve bunların aşılmadığı sürece İslami açıdan meşru bir finansal araç olarak değerlendirilemeyeceği sonucuna varılmıştır. Çoğunluğun görüşünü ifade eden bu yaklaşımın yanı sıra kripto paraların meşru olduğunu düşünen hatırı sayılır uzman bulunmaktadır. Dolayısıyla kripto para konusu bir süre daha Müslüman toplumları helal olup olmadığı noktasında meşgul edecek ve yeni çalışmalara kapı aralayacaktır.

Anahtar Kelimeler: KRİPTO PARA, İSLAMİ FİNANS, FAİZSİZ FİNANS, BLOKZİNCİR

JEL Kodları: G00, G10, G20, G23

CRYPTOCURRENCY TECHNOLOGY AND LEGITIMACY IN TERMS OF ISLAMIC FINANCE

ABSTRACT

The spread and domain of cryptocurrency technology in Turkey and all over the world is incredible. This technology has raised awareness so quickly that it did not take long for it to be recognized by societies as an investment tool. This rapid interaction also attracted the attention of Muslim investors, and then raised questions about the legitimacy of cryptocurrencies from an Islamic point of view. The aim of this study is to investigate whether crypto money technology is a legitimate tool in terms of Islamic finance. In the research, the views of 7 Islamic authority organizations and 15 Islamic scholars on the subject were examined. As a result of the examinations, it is understood that Islamic authority organizations and experts have serious objections to cryptocurrency technology in general. Unless these problems are overcome, this technology will not be considered Islamically legitimate or halal. In addition to the majority's approach, there are also experts who think that cryptocurrencies are halal according to Islam. After presenting two different perspectives, it has been understood that the legitimacy of crypto money will occupy Muslim researchers for a long time. Therefore, the situation will lead to new studies on cryptocurrencies.

Keywords: CRYPTOCURRENCY, ISLAMIC FINANCE, INTEREST FREE FINANCE, BLOCKCHAIN

JEL Codes: G00, G10, G20, G23

1. GİRİŞ

Mal veya hizmetlerin edinilmesinde bir araç olarak kullanılan “para” olgusunun insanlık tarihinin en büyük icatlarından biri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Geçmişinin ne kadar eskilere dayandığı tahmin edilemese de¹ en ilkel kabilelerden en gelişmiş toplumlara kadar para üstlendiği işlevlerle her zaman insanlığa hizmet etmiştir. Nitekim bugün ticaretin devamı ve sürdürülebilir olmasındaki en büyük değişken para olarak kabul edilmektedir. Para dünden bugüne varlık felsefesi gereği her şey gibi birçok değişime maruz kalarak kendini geliştirmiştir.

Paranın değişim süreci incelenirken paranın işlevinde bir değişimden söz edilmemektedir ancak para anlamı yüklenen varlıklarda ciddi farklılaşmalar görülür. Kadim örneklerde ihtiyaçları karşılamak amacıyla altın, gümüş gibi bilinen para formlarının yanı sıra şeker (belirli bir miktar arpa), çiftlik hayvanları, tahıllar, deniz kabukları gibi farklı nesnelere para olarak kullanılarak ilk aşamada takas (trampa) ekonomisinin bir aracı olmuşlardır. Takas ekonomisi yaklaşık 2000 yıl uygulanmış ve sonrasında ekonomilerde *mal para* kavramı ortaya çıkmıştır (Şimşek, 2004). Mal para değerini üretildiği varlıktan alan paradır. Altın ve gümüş paralar mal paranın en bilinen örneklerindedir. Mal ve hizmetlerin takas edilerek elde edilmesinde yaşanan problemler ve doğal seyir takas ekonomisinin terk edilmesine neden olmuş ve dünyada birçok uygarlık mal para ekonomisine hızlı bir geçiş yapmıştır.

MÖ 600’lerde Lidyalılar tarafından ilk altın ve gümüş paralar bastırılmıştır. Dolayısıyla bu paralar bilinen ilk mal para örnekleridir. Madeni para bastırmak ilk örnekleri itibariyle devletler açısından bir prestij meselesi haline gelmiştir. Ayrıca piyasadaki parayı kontrol etmek otoriteyi sağlamak amacıyla önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Bu nedenle uygarlıkların madeni paraya geçişi çok hızlı gerçekleşmiştir. Madeni paralar sömürgeci veya yayılımcı devletler için farklı bir işlev daha üstlenmiştir. Bir nevi haberleşme aracı olarak kullanılan madeni paralar

¹ Bazı kaynaklara göre para birimi ilk olarak MÖ 3000 civarında Mezopotamya uygarlığında gelişmiştir (Conaghan & Smith, 2014).

üzerinde kimin sureti var ise halklara otoritenin veya devlet yönetiminin onun elinde olduğunu haber vermekteydi (Kirschner, 2020). Sınırlarının milyon kilometreleri aştığı devletler ve haberleşmenin en ilkel şekilde gerçekleştiği dönemler dikkate alındığında paranın bu fonksiyonunun ne denli önemli olduğu anlaşılabilir.

Değerli madenlerin oluşturduğu para ekonomisinin ardından M.Ö. 118 yılında Çin’de kâğıt paranın öncülü kabul edebileceğimiz deri para kullanılmaya başlamıştır. İlk kâğıt para ise yine Çin’de M.S. 806 yılında ortaya çıkmıştır. Kâğıt paranın ortaya çıkışında dönemin hükümdarının (Song Hanedanı) ellerindeki altın ve gümüşü tüccarlara vermenin hazineyi azalttığını ve bu durumun devleti zafiyete uğrattığını düşünmesi etkili olmuştur. Devlet borçlarını bir kâğıt üzerine yazılan bir değerle ödemeye başladığında tüccarlar bu durumdan rahatsız olsalar da hanedan cebir yoluyla kâğıt paranın kullanılmasını yaygınlaştırmıştır. Yanı sıra ülkeler arası ticarete madeni parayı taşıma zorlukları ve taşıma maliyetlerini azaltma çabaları da bu yayılmada etkili olmuştur. Çin’de erken dönemde yaşanan bu gelişmelere rağmen Batıda kâğıt paranın kullanılması 17. yüzyıla rastlamaktadır. Kaynaklarda ilk kâğıt paranın 1690’da ABD’de Massachusetts Hükümetince, İngiltere’de ise sarraflar tarafından üretildiği belirtilmektedir. İlk teşebbüslerin ardından 1694 yılında İngiliz Merkez Bankası tek elden para basımına başlamış ve diğer ülkelerin merkez bankaları bu gelişmeyi takip etmiştir. Osmanlı’da ise ilk para “*Kaime-ı Nakdiye-ı Mutebere*” adıyla 1840 yılında bastırılmıştır (TCMB, 2021). Bu para günümüz para anlayışından farklı olsa da Türk tarihinde ilk kâğıt para örneği olarak kabul edilmektedir.

Paranın tüm dünyada genel kabul gören son hali *itibari para* sistemidir ve paranın günümüzdeki son fiziki durumunu ifade eder. İtibari para devletlerin gücüyle orantılı değerde olan para olarak ifade edilebilir. Para değerini tamamen devletin gücünden ve etkisinden almaktadır. Devlet ne kadar güçlü ise itibari para da o denli güçlüyken devlet güçsüzse tam tersi bir durum söz konusu olacaktır. Bugün kurlar üzerinden devletlerin etkisi ve gücünü analiz etmek bu nedenle kolaylaşmaktadır. Günümüzde finansal işlemler küresel bir hal almış ve teknolojiden yoğun şekilde

etkilenmiştir. Bankacılık ve finans işlemleri yoğun şekilde internet tabanlı olarak gelişmektedir. Para da bu etkileşimden nasibini alarak fiziki olarak tutulmaktan ziyade elektronik ortamda izlenmektedir. Bireylerin ihtiyaçlarını karşılamada fiziki paraya bağımlılıkları azalmış ve elektronik ortamda izlenen kaydi paranın kullanılmasına geçilmiştir. Elektronik para olarak nitelendirilen bu form itibari paranın elektronik ortamdaki halini ifade etmektedir. Yani devlet tarafından izin verilen, kurallara tabi ve yasal parayı temsil etmektedir.

Dünya 2008 yılında tamamen dijital teknoloji temelli yepyeni bir para kavramı ile tanışmıştır. Kendilerini “*Kripto para*” olarak tanımlayan bu yeni tür paranın ilk örneği Satoshi Nakamoto kod adıyla ortaya çıkan kişi veya kurum tarafından geliştirilip piyasaya sürülen Bitcoin olmuştur. Bu para Satoshi Nakamoto (**Samsung, Toshiba, Nakamichi, Motorola**²) tarafından geliştirildiği söylenen ancak anonim bir yapının arkasına gizlenen açık kaynak kodlu bir yazılımdır. Ve o günden itibaren dünya kripto paraların engellenemez yükselişini izlemektedir. Bugün piyasalarda 10.524 adet kripto para bulunurken bu sayı inanılmaz bir hızla sürekli olarak artmaktadır (Coin Market Cap, 2021).

Kripto paranın bugün bir emtia mı, para mı veya menkul kıymet mi olduğu noktasında herhangi bir ittifak yoktur. Dolayısıyla bu tür bir finansal aracın henüz ne olduğunun veya hangi varlık sınıfına gireceğinin tam olarak bir cevabı da yoktur. Bu aşamada dikkati çeken bir husus unutulmamalıdır. Kripto paralar varlık felsefesi açısından değerlendirildiğinde bir varlık grubuna dahil edilemez görünmektedir. Örneğin; kripto paraların bir emtia olarak kabul edilmesi halinde bu varlıklar devletin, düzenleyici ve denetleyici finansal kurumların etkisi altına girecektir. Bu gibi bir senaryo devlet müdahalesini baypas eden, merkezsiz ve özgürce para transferi yapma gibi misyonlar üstlenen kripto paraların varlık felsefesiyle çatışmaktadır. Kripto paraların geleneksel paranın temel gereklerine, işlevlerine ve özelliklerine aykırı

² Bu takma adın ilgili teknoloji devlerinin isimlerinden ilhamla üretildiği tahmin edilmektedir. Bu nedenle bu mahlasın bir kişiye mi yoksa bir kuruma mı ait olduğu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

gelişmesi nedeniyle bu teknoloji ile ilgili birçok soru işareti ve gri alanlar bulunmaktadır. Kripto paralar günümüzde alışılmış para fonksiyonlarını üstlenmemektedir. Bu paralar yalnızca hızlı bir biçimde gelir yaratabilecek bir yatırım aracı gibi değerlendirilirken bu yaklaşım yakın zamanda Ülkemizde ortaya çıkan Thodex³ gibi olumsuz dolandırıcılık vakalarına sebebiyet vermektedir. Geline aşamada herhangi bir gerçek varlığa dayanmasa da birçok ülkede yatırım aracı şeklinde ilgi gören kripto paralar Müslüman toplumlarda ve İslami finans çevrelerince temkinli şekilde karşılanmıştır. Zaman içerisinde bu teknolojinin belirli açmazları olduğu görülmüş, İslam iktisadı ve finansı açısından cevap vermesi gereken birçok soruya muhatap olmuştur.

Bu çalışmada kısaca kripto paranın tarihsel gelişimine değinilerek İslami açıdan getirilen eleştiriler incelenecek, İslami Finansal kuruluşların, İslam alimlerinin ve bilim insanlarının kripto paraların meşruiyeti noktasında yapmış olduğu değerlendirmeler taranacaktır. Bu çalışma İslami finans açısından kripto paralara ilişkin güncel görüşlerin araştırıldığı bir çalışma olması yönü ile önem arz etmektedir.

2. KRİPTO PARA

Dünya tarihinde madeni para uzun bir süre hüküm sürmüştür ardından 8. Yüzyıl itibariyle Çin'den başlayarak kâğıt para yaygınlaşmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte bankacılık sistemleri gelişmiş ve para da dijitalleşmeye başlamıştır. Bankacılık sistemleri ile elektronik ödeme yöntemleri ortaya çıkmış ve kâğıt para giderek önemini kaybetmiştir. Bu sürecin devamında farklı bir kavram olarak kripto paralar ortaya çıkmış ve toplumların kullanıma sunulmuştur.

Kripto paraların ortaya çıkışında 2008 finansal krizinin etkili olduğu düşünülmektedir. Küresel krizden sonra ilk kripto para birimi Bitcoin Satoshi Nakamoto mahlaslı kişi veya kurum tarafından yayınlanan *Bitcoin: A Peer-to-Peer Elec-*

³ Türkiye yerli kripto para borsası olarak faaliyet gösteren Thodex şirketinin sahibi Fatih Faruk Özer 2 milyar dolarlık vurgun yaparak yurt dışına kaçmıştır.

tronic Cash System başlıklı makale çalışmasıyla ortaya atılmış ve kripto paraların dayandığı teknik altyapı geliştirilmiştir (Nakamoto, 2008).

Wiley Brand (2016)'a göre 2008 mali krizi 1929'da başlayan Büyük Buhran'la benzerlikler göstermektedir. İlgili dönemde krizi aşmak adına merkez bankalarınca yoğun biçimde para tedavüle sunulmuştur. Para piyasası dengesinin bozulmasına (Turgut, 2010) sebep olan bu gelişme enflasyonun artışına neden olurken ülkelerin finansal büyük buhranı daha yoğun hissetmelerine sebebiyet vermiştir. Benzer bir finansal travmanın yaşanmaması adına Satoshi Nakamoto, mevcut finansal yapının ortaya koyduğu bir parasal sistemden farklı bir para sisteminin gerekliliğine inanmıştır (Yüksel, 2020). Bunun sonucunda kripto paralar finansal sistemin içerisine dahil olmuştur.

Satoshi Nakamoto'ya göre elektronik ticarete yaşanan olumsuzlukların giderilmesine, işlem maliyetlerinin düşürülmesine olanak sağlayan bir sisteme ihtiyaç duyulmaktadır. Nakamoto'nun bu önerisinden sonra bitcoin, kripto para ve kripto varlık konuları üzerinde tartışılmaya başlanmıştır. Bitcoin sonrası zamanla çok sayıda kripto para veya "token" adı verilen kripto varlıklar ortaya çıkmış ve hala geliştirilmeye devam edilmektedir.

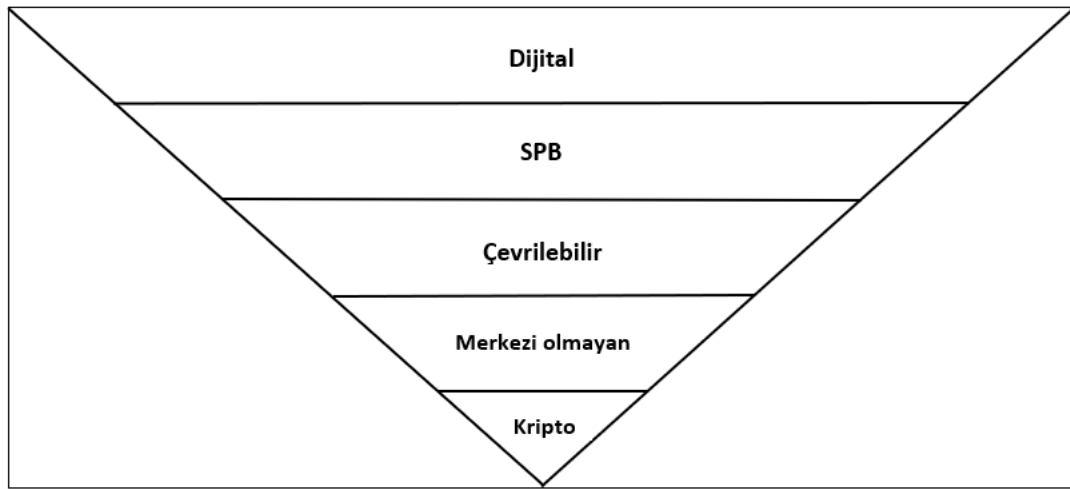
Kripto para birimleri, şifrelenmiş Blokzinciri olarak adlandırılan bir yapı kullanılarak sunulan, internet temelli elektronik ortamlarda işlem gören, fiziksel varlığı olmayan, merkezi bulunmayan, devlet gibi bir otorite tarafından kontrol altına girmeyen, taraflar arası hızlı, düşük maliyetli ve güvenli bir para transferi sağlayan sanal para birimleri olarak tanımlanmaktadır (Özkul & Baş, 2020, s. 60). Şifreli para birimi anlamına gelen *cryptocurrency* kavramı Crypto ve currency kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Kriptoloji, haberleşme sürecinde veri güvenliğini sağlayan kripto cihazları, bu cihazda kullanılan algoritmaların güvenilirliğini araştıran, matematik bazlı elektrik ve elektronik mühendisliği, bilgisayar bilimleri, bilgisayar mühendisliği, istatistik ve fizik bölümlerini ilgilendiren disiplinler arası bir alandır. Şifreleme bilimi olarak

kriptoloji; yazıların, rakamların, çeşitli verilerin belirli bir sisteme göre şifrelenmesidir. E-devlet, e-imza, elektronik ileti, elektronik ticaret, internet bankacılığı, kablosuz cihazlar, cep telefonları ve kredi kartları gibi teknolojik uygulamalar kriptolojinin çalışma alanlarından bazılarıdır (Akyelek, Yıldırım & Tok, 2011).

3. KRİPTO PARANIN GENEL ÖZELLİKLERİ

Dijital paralar, elektronik ortamda saklanan ve transfer edilebilen paraları ifade etmektedir (Çarkacıoğlu, 2016, s. 6). Banka hesaplarında bulunan paralar dijital paralar olup kâğıt paraları temsil etmektedir. Dijital paraların alt başlıklarından biri olan sanal paralar ise herhangi bir fiziksel karşılığı temsil etmemektedir. Kripto paralar bu sınıflandırmada en alt kümede yer almaktadır. Kripto para hem bir sanal para olup hem de dijital paranın bir çeşidi olarak sınıflandırma içerisinde yer almaktadır.

Şekil 1. Sanal Para Birimlerinin Sınıflandırılması

2016'da Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund - IMF) tarafından yapılan araştırmada kullanılan ve yukarıda sunulan sınıflandırmaya göre dijital olarak bir mali değeri temsil eden tüm varlıklar dijital para birimi olarak kabul edilmektedir. Sanal para birimleri dış dünya ile bağlantısına göre kendi içerisinde çevrilebilen ve çevrilemeyen olarak ikiye ayrılmaktadır. Çevrilemeyen para birimlerine online oyun paraları örnek verilebilir. Çevrilen para birimleri ise kendi

içerisinde merkezi olan ve merkezi olmayan şeklinde ayrılmaktadır. Bu sınıflamada kripto paralar merkezi olmayan ve şifreleme bilimi kullanarak doğrulama yapan paralar olarak ifade edilmektedir (He, ve diğerleri, 2016).

Kripto paraların birçoğunun merkezi bulunmamaktadır. Bu teknolojinin kontrolü Blokzincir (*BlockChain*) adı verilen işlem veri tabanları tarafından sağlanmaktadır. Kripto paraların üretilmesi madenci (*Miner*) denilen kişiler tarafından yapılmaktadır. Üretilmesi işlemine de madencilik (*mining*) denilmektedir. Bu üretim aşamasında gelişmiş işlemcili (*CPU*) bilgisayarlar, ekran kartları (*GPU*) ve diğer özel üretilen makineler (*ASIC*) kullanılmaktadır (Kaplanhan, 2018)

Kamuya açık ve herkes tarafından bilinen yöntemler kullanılarak kripto para sisteminin kuruluş evresinde oranlar belirlenmiş ve sınırlı sayıda kripto para üretilmektedir. Hükümetler veya şirketler kripto para ihraç edememekte ve kripto paralara sahibinin izni olmadan el koyamamaktadırlar. Sisteme sunulan kripto para miktarı ve para arzının şekli ve zamanlaması kripto sisteminin kuruluş aşamasında belirlenmektedir. Örneğin, en çok kullanılan kripto para olan bitcoin'in miktarı 21 milyonla sınırlıdır. Sınırının olması sebebiyle altına benzetilmekte ve bu yüzden üretim yapan kişilere madenci denilmektedir. Bitcoin sisteminde madenciler tarafından çözülen matematiksel problemler sonucunda madenciler bitcoin ile ödüllendirilmektedir. Matematiksel problemler Nakamoto'nun sunumunda blok olarak ifade edilmektedir. Nakamoto her 10 dakikada ortalama olarak bir yeni blok üretildiğini varsaymaktadır. Saatte altı blok üretilmesi dört yılda yaklaşık 210.000 blok üretilmesi demektir. Madencilere blok üretimi sonucunda verilen ödül 50 bitcoin ile başlamış olup dört yılda bir yarı yarıya düşmektedir. Toplam blok sayısı ile bütün blok ödüllерinin toplanarak çarpılması sonucunda 21 milyon bitcoin elde edilmektedir. Fonksiyon aşağıdaki şekildedir,

- Saatte 6 blok 4 yılda 210.240 blok. Bu sayı aşağı yuvarlanarak yaklaşık **210.000** elde edilir. (Toplam blok sayısı)
- $50+25+12.5+6.25+3.125+\dots = 100$ elde edilir. (Bütün blok ödüllерinin toplamı)

- İki sonucun çarpımı; $210.000 \times 100 = 21 \text{ Milyon Bitcoin}$

Kripto paranın arzı yasal otoriteler tarafından değil onu çıkaranların kararına bağlı olarak belirlenmektedir. Paranın değeri garanti edilmemekte ve herhangi bir denetim mekanizması bulunmamaktadır. Coin Market Cap (2021) verilerine göre 15.06.2021 tarihi itibarıyla piyasalarda toplam 10.424 adet kripto para birimi bulunmaktadır. Yanı sıra bu paralar yaklaşık 40.000 piyasada işlem görmektedir. Uluslararası kripto para piyasasının toplam değeri 1.7 Trilyon doları aşmıştır⁴.

⁴ Mayıs ayında 2.5 Trilyon dolara ulaşan piyasa son bir ayda 800 Milyon dolar değer düşüklüğü yaşamıştır.

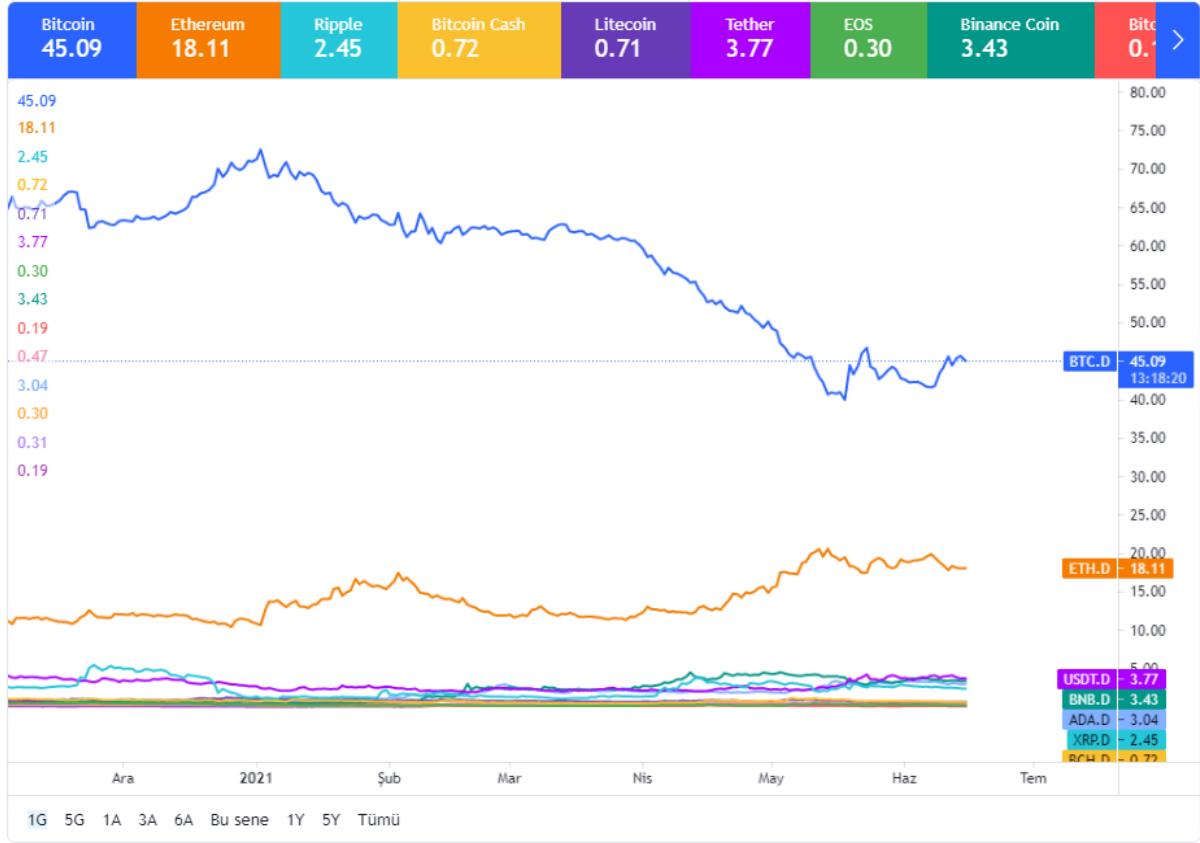
Grafik 1. Kripto Para Toplam Piyasa Değeri ve Trend Eğilimi (2014-2021)

Kaynak: (Coin Market Cap, 2021)

Nisan 2014 tarihinden Şubat 2017 tarihine kadar kripto para piyasası durgun seyretmiştir. Şubat 2017 itibari ile 17 milyar dolar seviyesinde iken yükseliş başlamış ve Aralık 2017 tarihinde 530 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Korona virüsün zirve yaptığı ve diğer ülkelerde de yayılmaya başladığı dönem olan 2019 Mart ayının ortalarında 140 milyar dolar seviyesine düşmüştür. Mart ayının sonlarında ise 145 milyar dolar değerindeyken yükselişe geçmiş ve gelişimini sürdürmüştür.

Piyasa değeri açısından ilk 10 kripto para birimi ise şu şekilde sıralanmaktadır; Bitcoin, Ethereum, Tether, Binance Coin, Cardano, Dogecoin⁵, XRP, USD Coin, Polkadot ve Uniswap. Bitcoin geldiğimiz aşamada toplam kripto para piyasasının yaklaşık %46'sını temsil etmektedir. Bitcoin 2017 yılının ilk çeyreğine kadar piyasanın tamamına yakınına baskılarken bu dönemde piyasaya sürülen yeni kripto paralar nedeniyle 2018 başlarında piyasada %37'lere kadar düşüş göstermiştir. Bundan sonraki süreçte yüksek volatilitite yaşamasına rağmen bugüne kadar piyasadaki payını arttırmasını bilmiştir. Piyasada Bitcoin'in ardından Ethereum %19'luk bir paya sahiptir. Ethereum, 2013 yılının sonunda kripto para programcısı Vitalik Buterin tarafından geliştirilerek piyasalara sunulmuştur. Bitcoin ve Ethereum dışında piyasadaki %10'un üzerinde pay alan bir kripto para birimi bulunmamaktadır. %4'ün altında paya sahip alan Binance Coin, Tether, Cardano ve Ripple diğer ilgi çeken kripto para birimleridir.

⁵ 15 Nisan 2021 tarihine kadar piyasalarda herhangi bir etki oluşturmayan bu kripto para birimi Elon Musk'ın atmış olduğu tweetler nedeniyle bir anda kendini piyasa değeri açısından ilk 10 arasında bulmuştur. Musk benzer bir spekülasyon hareketi Bitcoin içinde de yapmış ve Bitcoin fiyatının şişmesini sağlamıştır. Ardından Bitcoin en yüksek fiyata ulaştığında elindeki önemli miktarda Bitcoinini satmıştır. Bu gibi kripto para piyasası manipülasyonları etkili isimler tarafından kolaylıkla yapılabilir hale gelmiştir.

Grafik 2. Kripto Paraların Toplam Piyasa Payları, %

Kaynak: (Trading View, 2021)

4. TÜRKİYE'DE KRİPTO PARA

Tüm dünya piyasalarını etkileyen kripto paralar, Türkiye'de de büyük ilgi görmektedir. Türkiye'nin kripto para kullanımında dünyada 4. , Avrupa'da ise ilk sırada yer aldığı ifade edilmektedir. Ülkemizde kripto para yatırımcıları 1 milyon sınırını aşmış durumdadır (Duran, 2021). Türkiye kripto paralara hızlı bir şekilde entegre olan ülkelerin başında gelmektedir. BTC Türk platformu 2013 yılında kurulmuş olup Türkiye'nin ilk ve dünyanın dördüncü Bitcoin alım satım platformu olmuştur. Türkiye'de 2021 Haziran itibariyle 11 adet önemli kripto para borsası faaliyet göstermektedir.

Tablo 1. Yerli Kripto Para Borsaları ve Hacimleri

Son 24 Saatlik Toplam İşlem Hacmi
(Volume in the last 24 Hours)

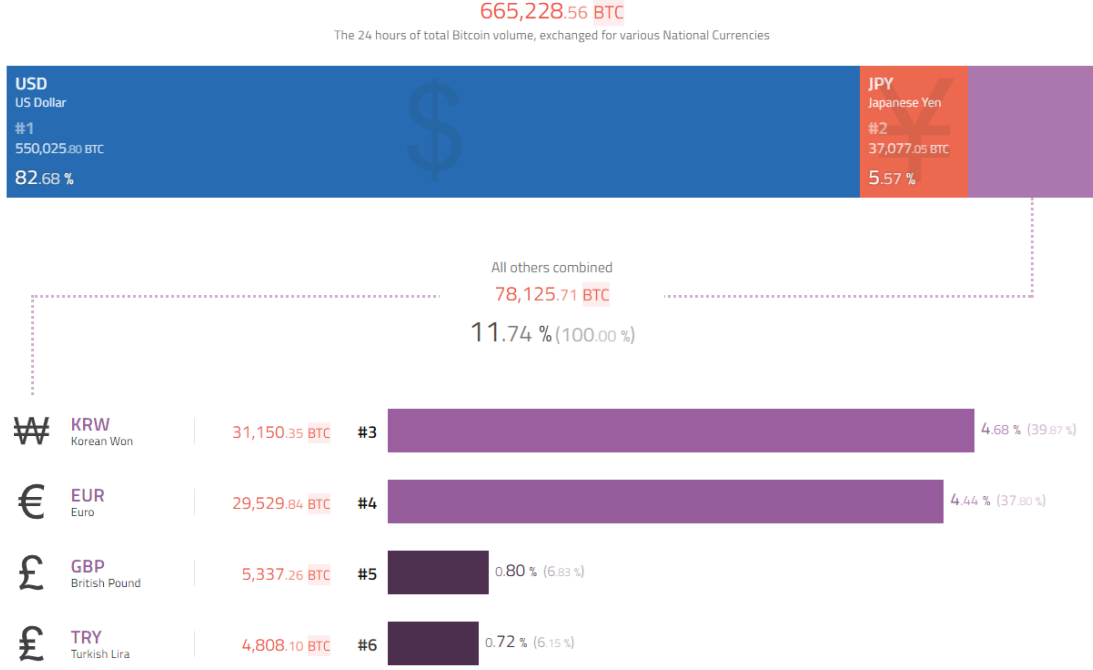
7.433.071.568 TRY
(871.352.391 USD)

Son Güncelleme 13:45:04
(Last Update)

Borsa	Parite	Alış	Satış	Son İşlem	Değişim	Hacim (₺)	Borsa Toplam Hacim (₺)	
 Btcturk	 BTC TRY	341.391,00	340.900,00	340.897,00	4.14%	234.352.045	2.218.484.561	Git
 Paribu	 BTC TRY	341.480,00	340.801,00	341.490,00	4.50%	224.710.753	1.959.494.863	
 Bitexen	 BTC TRY	341.505,12	340.992,52	340.899,13	4.03%	281.415.641	1.572.634.535	Git
 Paritex	 BTC TRY	327.457,00	327.154,00	327.122,00	3.21%	340.809.895	1.275.473.119	
 Coinzo	 BTC TRY	341.578,00	341.241,00	341.241,00	4.37%	70.688.073	217.719.875	
 Bitci	 BTC TRY	343.500,00	338.000,00	343.231,88	5.05%	60.682.474	116.213.671	
 Bitturk	 BTC TRY	343.998,88	333.000,08	340.937,88	1.50%	15.773.992	30.121.921	
 Felixo	 BTC TRY	343.080,00	339.200,00	339.800,00	1.21%	1.826.333	22.769.939	
 Narkasa	 BTC TRY	341.748,00	341.320,00	341.686,00	4.66%	6.030.760	20.106.707	Git
 Barimeks	 BTC TRY	345.205,10	343.049,80	341.004,40	4.59%	18.661	18.661	
 Bithesap	 BTC TRY	334.000,00	323.621,00	323.439,00	5.13%	3.234	4.931	

Kaynak: (Coin Türk, 2021)

Bitcoin alım satım işlemlerinde en çok Amerikan Doları ve Japon Yeni para birimleri kullanılmaktadır. İki para birimi şu aşamada piyasadaki işlemlerin yaklaşık %89'unu oluşturmaktadır. Kalan %11 ise diğer başlığı altında izlenmektedir. Bu kısım incelendiğinde ise sırasıyla Kore Won'u, Avro, İngiliz Paund'u ve hemen ardından Türk lirası cinsinden yapılan işlemler gelmektedir. Türk lirası kullanarak yapılan işlemlerin toplam pastadaki payı yaklaşık binde 6 civarında olup TL ilk 6'da yer almaktadır. Bu veriden hareketle Türkiye'de kripto paralara ilginin ne denli yüksek olduğu anlaşılabilir.

Şekil 2. Bitcoin İçin En Çok İşlem Gören Ulusal Para Birimleri

Kaynak: (Coinhills, 2021)

Kripto paraya olan talep dünyada sürekli olarak artacağına benzemektedir. Kripto para kabul eden işletme sayılarının artışı, gayrimenkul, restoran, kafe, gıda, ATM, eğitim, konaklama, ulaşım gibi sektörlerde kullanılmaya başlaması bu süreci hızlandıracaktır. Bu kapsamda Türkiye’de Blokzincir çalışmalarına verilecek örneklerden birisi Akbank’tır. 2017 yılında Akbank Blokzincir teknolojisini yurt dışı para transferlerinde kullanmak üzere teknoloji firması Ripple ile anlaşılan ilk Türk bankası olmuştur (Ulutaş, 2018).

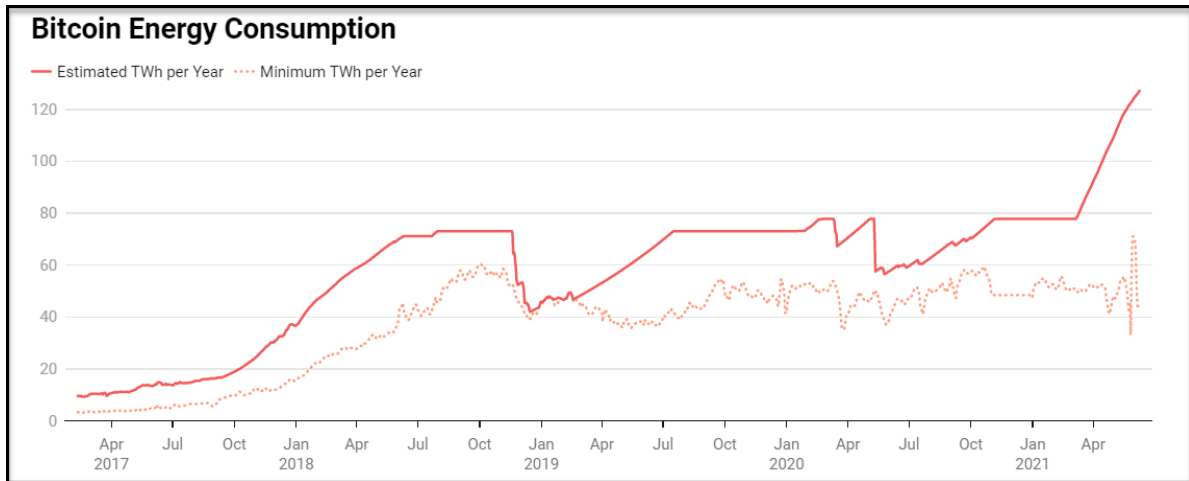
Ülkemizde farklı bir Blokzincir Çalışması Takasbank bünyesinde gerçekleştirilmiştir. BİGA Projesi olarak adlandırılan bu proje 2016 yılının ilk çeyreğinde başlatılmıştır. Fiziksel olarak karşılığı olan dijital altının Blokzincir teknolojisi kullanılarak taraflar arası kolay transferi sağlanan bir platform geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Aralık 2017’de yapılan çalışmalar neticesinde proje başlangıcı gerçekleştirilmiştir. 7/24 transfer, dijital altın ağı, işlem mahremiyeti, izlenebilirlik, fiziki karşılık ve veriye erişim bu projeyi dünya çapında birçok projeden

ayırmaktadır. Aralık 2019’da versiyon 1.0 olarak devreye alınan projenin 2021’de 2.0 olarak geliştirilmesi hedeflenmiştir (Takas Bank, 2019).

5. KRİPTO PARA BİRİM FİYATLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Kıymetli madenler değerlerini kendi zatından, kâğıt paralar ise değerlerini devletlerin itibarlarından almaktadır. Kripto paralar yeni bir varlık olarak değerini kullanıcılarının onu mübadele aracı olarak kabul etmelerinden, yatırım aracı olarak görmelerinden ya da emtia gibi kabul etmelerinden almaktadır. Kripto para fiyatı belirleyen diğer unsurlar ise kripto paraların üretilmesi için katlanılan elektrik ve altyapı maliyetleridir (Eren , Erek, & Buyruk Akbaba, 2020). Bu durum kripto paraların bir emtia gibi fiyatlandığı ve üretim maliyetlerinin son ürüne eklenmesi gerektiği şeklinde düşünülebilir.

Grafik 3. Bitcoin Enerji Tüketimi (Twh/Yıllık)

Kaynak: (Digiconomist, 2021)

Grafikte Bitcoin işlemleri için tüketilen enerjinin 2017’den 2021 başına kadar tüketim seyri izlenmektedir. 2017 başından 2018 sonuna kadar tüketimin hızlı bir artış kaydettiği dikkat çekerken 2018 sonundan 2021’e kadar tüketimde artışlar ve azalışlar görülmektedir. Bitcoin üretiminde tüketilen enerjiyi diğer ülkelerle kıyaslırsak şu anda dünyada 30. sıradadır. Hollanda’nın toplam enerji tüketimini %10, Çekya’nın ise %84 aşmaktadır.

2021 yılı itibariyle artan kullanıcı deneyimleri göstermiştir ki kripto para birimlerinin değerini belirleyici en önemli unsurlardan biri de ilgili paraya dair beklentilerdir. Amacının dışında bir yaklaşımla yalnızca bir yatırım aracı gibi değerlendirilen kripto para birimleri gelir oluşturma potansiyeline göre piyasada büyümekte veya küçülmektedir. Bu etki Elon Musk'ın Dogecoin'in piyasa değerini yapmış olduğu paylaşımlarla arttırmasıyla anlaşılabilir. Olumlu etkilerin yanı sıra yine Elon Musk'ın 'kırık kalp' paylaşımı nedeniyle Haziran 2021 başında Bitcoin 40.000 seviyesini aşması beklenirken 36.600 dolara kadar gerilemiştir. Bu paylaşım bir gün içerisinde Bitcoin yatırımcılarına %4,8 zarar ettirmiştir. Benzer şekilde Ethereum'daki düşüş %7, Dogecoin'deki düşüş ise %13 olmuştur. Toplam kripto paraların piyasa değeri ise 114 milyar dolar erimiştir. Sonuç olarak kripto paralar geleneksel para birimlerinde veya piyasalarda işlem gören varlıklarda olduğu gibi arz ve talebe bağlı olarak fiyatlanmaktadır.

6. KRİPTO PARA KULLANIMININ AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI

Blokzincir teknolojisinin ve kripto para kullanımının avantajlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Finans ve teknolojinin ayrılmaz bir hal alması ve birlikte gelişimi nedeniyle EFT veya SWIFT gibi klasik para transfer yöntemlerinin maliyetleri de yükselmektedir. Kripto teknolojiler de ise daha ucuz finansal hizmetler alınabilmektedir.
- Banka ve diğer finansal kuruluşlara bağımlı olmadan özgürce herkesin cep telefonundan temel bankacılık hizmetlerine erişimi sağlanmaktadır.
- Hizmetler geleneksel bankacılık hizmetlerinden daha hızlı gerçekleşmektedir.
- Blokzincir sisteminin özelliğinden kaynaklanarak kişisel bilgilerin gizliliğine önem verilmektedir. Kayıtların sistemi kullanan tüm üyelere mevcut olması sebebiyle hesaplarda değişiklik veya hesaplara saldırı yapılamaması,

dolandırıcılık ihtimalinin düşük olması (Kaya, Kripto Para Birimleri ve Fikhi Açıdan Değerlendirilmesi, 2018).

- Devletin süreçte yer almaması nedeniyle işlemler sonucunda vergi gibi kanuni yaptırımlar yoktur.

Blokzincir teknolojisinin ve kripto para kullanımının dezavantajlarını ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Yazılımların güvenliği konusu en büyük risklerdendir. Veri ihlalinin önüne geçilmesi zor gözükmektedir.
- Blokzincir teknolojisinin henüz detaylı olarak bilinmemesi nedeniyle potansiyel kullanıcılarda tedirginliğe sebep olmaktadır
- Hukuki bir zemini olmayan kripto paraların risk olasılığı ve fiyat değişkenliği yüksektir. Alış ve satış fiyatları arasında beklenmedik yükselişler ve düşüşler olabilmektedir.
- Kripto para üretiminin yüksek miktarda elektriğe ihtiyaç duyması ve bununla birlikte kripto para çeşitliliğinin sürekli artmakta olması
- Kripto paralar genel olarak devletlerin veya herhangi bir bağımsız denetim kuruluşunun kontrolünde değildir. Gözetime tabii olmayan kripto paraların (kara para aklama, yasa dışı örgütler tarafından kullanılma, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi) yasadışı finansal faaliyetlerde kullanılması mümkündür. Bu açık çok önemli bir tehlike olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Bitcoin sisteminde olduğu gibi para arzı miktarı kısıtlı olması nedeniyle para darlığı olarak ifade edilen deflasyona maruz kalınması mümkündür.
- Bireyler için avantaj olarak ifade edilen kaydının yapılamaması ve vergi alınamaması devletler adına bir dezavantaj olarak değerlendirilebilir.

7. KRİPTO PARALARIN İSLAMİ FİNANS AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İslam Hukukunda, ticari işlemlerde malın bedelini ifade eden, mübadeleye vesile olan ve kişinin sahipliğinde olan mallara para denilmektedir. Bir şeyin para olarak kabul edilebilmesi için toplumca genel kabul görmesi, değişim aracı olması ve devlet tarafından desteklenmesi gerekmektedir (Alkış, 2018). Para olarak kullanılmak istenen malın paranın işlevlerini yürütmesi ve halk tarafından kabul edilerek örf haline gelmesi İslam devletlerinde yeterli görülmüştür. Paranın devlet tarafından kanunlaştırılarak basılması bu sürecin başlangıcı kabul edilir. Paranın sahip olması gereken diğer önemli özellikler; *mütekavvim* olması (kıymetli ve kullanıma uygun olması, değer ifade etmesi) ve *semen*⁶ vasfına haiz olmasıdır. Bulundurmaması gereken özellikler ise *garar* (belirsizlik), cehalet (bilinmezlik) ve kumar gibi özellikleri içermemesidir (Gözübenli, 2019)

İslam toplumlarında para her zaman var olmuştur. Takas işlemlerinde malın cinsinden, kalitesinden ve vadesinden kaynaklı olarak ortaya çıkan faiz⁷ riski nedeniyle İslam'da malın takastan ziyade parayla peşin satın alınması önemsenmiştir. Pratikte mal takas yöntemi her zaman kullanışlı bir yol da olmamıştır. Malların direk değişiminden ziyade önce eldeki malın satılması ve paraya dönüştürülmesi gerekmiştir. Bu süreç İslam toplumlarında para ekonomisinin hızlı gelişim göstermesine teşvik ve aracılık etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) kendi yönetiminde yeni para bastırmamış piyasada var olan Bizans altın dinarı ve İran gümüş dirhemini para olarak kullanmaya devam etmiştir (Hamidullah, 2003).

İslam Hukukunda mübadelenin geçerli olabilmesi için tarafların rızasına dayalı ticari işlemler emredilmektedir⁸. İslam Hukukuna göre akitlerde *ikrah*⁹, *hezl*¹⁰, *garar*,

⁶ Satım akdinde satış bedeli ve tedavüldeki para anlamında bir fıkıh terimi.

⁷ 6 mal hadis-i şerifi, "Altının altınla, gümüşün gümüşle, buğdayın buğdayla, arpanın arpayla, hurmanın hurmayla ve tuzun tuzla mübadelesi misli misline, dengi dengine ve peşin olmalıdır. Eğer malların türleri farklıysa, peşin olmak şartıyla onları dilediğiniz gibi satın."

⁸ "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızâınıza dayana ticaret böyle değildir" (Nisa 29)

⁹ Cebir ve tehdit kullanarak kişiyi rızâ göstermeyeceği bir söz veya davranışa zorlamak anlamında fıkıh terimi.

¹⁰ Ciddiyet dışı, hakikaten uzak veya şaka içeren ticari işlemler

zarar, cehalet, *gabn*¹¹ ve *tağrir*¹², *galat*¹³, *hile*, *haksız şart* (*fasid şart*) ve *faiz* gibi akdi geçersiz kılan niteliklerin bulunmaması gerekmektedir. Mali varlıklara ilişkin olarak ise;

- a) Malın piyasada ilgi görmesi ve bulunabilmesi,
- b) Malın niteliklerinin ve varlığının belirli olması,
- c) Malın korunması,
- d) Malın ispat edilebilmesi,
- e) Adalet şeklindeki beş gayeye haiz olması gerekmektedir.

İslam Hukukunca kripto paraların da yukarıda belirtilen akitlerin geçerlilik şartlarına ve mali varlığa ilişkin gayelere uygun olması gerekmektedir. Ek olarak kripto paraların aşağıda sıralanan tüm kaideleri sağlaması para olarak kabul edilmeleri açısından bir gereklilik olarak düşünülmektedir (Alkış, 2018).

- a. İslam hukukun gayelerine uygunluk
- b. Para vasfı şartlarına uygunluk
- c. Paranın devlet otoritesince kabulü
- d. Akdin sıhhat şartlarına uygunluk
- e. Engellenemez risklerin bulunmaması
- f. Sebepsiz zenginleşmeye yol açmaması

Yukarıda belirtilen sıhhat şartlarından hareketle son 10 yıl içerisinde kripto paralara ilişkin İslami finansal kuruluşlar ve İslami finans uzmanları görüşlerini kamuoyuna sunmaya başlamışlardır. Son yıllarda kripto teknolojilere karşı engellenemeyen toplum ilgisi bu görüşlerin sunulmasında artışa da zemin hazırlamıştır.

¹¹ İki taraflı akidlerde karşılıklar arasında değer yönünden denksizliği ifade eden İslam hukuku terimi.

¹² İvazlı akidlerde taraflardan birinin diğerini aldatması anlamında fıkıh terimi

¹³ Kasıt unsuru olmaksızın maksatla irade beyanı arasında ortaya çıkan uyumsuzluk anlamında İslam hukuku terimi.

7.1. Kripto Paralara İlişkin Kurumsal Fetvalar

7.1.1. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Din İşleri Yüksek Kurulu'nun Fetvası

Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK) konuyla alakalı iki ayrı açıklama yapmıştır. İlk açıklama DİYK'ya gelen soru üzerine 24 Kasım 2017 tarihinde şu şekilde yapılmıştır:

“Para, devletçe bastırılan kâğıt ya da metal nesnelerdir. Sanal para ise; arkasında herhangi merkezi finansal kurum bulunmayan özel kriptolanmış/sifrelenmiş para birimidir. Bir para biriminin para hükmünde olabilmesi için ya değerini devlet otoritesinden almalı ya da altın gibi zati bir değere sahip olmalıdır. Sanal paraların devletin sağladığı itibari değere ve güce sahip olmaması, arkasında merkezi bir finansal kurumun bulunmaması ve devlet teminatı olmaması sebebi ile para olarak değerlendirilemez. Ayrıca değeri hususunda spekülasyona açık olmaları, kara para aklama gibi meşru olmayan işlemlerde kolaylıkla kullanılabilmesi, devletin denetim ve gözetiminden uzak olması gibi sebeplerle sanal paraların alım satımını yapmak şu aşamada dinen uygun değildir”

DİB Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 2017 yılında yapmış olduğu diğer açıklama metni şu şekildedir:

“Değişim ya da kıymet ölçüsü olarak genel kabul gören, kaynağı itibariyle kullanıcılara güven veren her türlü paranın kullanımı caizdir. Bu noktada önemli olan husus, para olarak bilinen değişim aracının kendi özünde yani üretim şeklinde, sürüm aşamalarında ve muhataplık niteliğinde büyük belirsizlik (garar) içerip içermemesi, bir aldatma (tağrir) aracı olarak kullanılıp kullanılmaması ve belli bir kesimin haksız ve sebepsiz zenginleşmesine vesile olup-olmamasıdır. Son yıllarda ortaya çıkan ve birçok çeşidi bulunan, dijital-kripto paralardan her birini kullanmanın hükmünü yukarıdaki genel ilkeler doğrultusunda değerlendirmek gerekir. Buna göre kendi özünde ciddi belirsizlikler taşıyan, aldanma ve aldatma riski ileri düzeyde olan, dolayısıyla herhangi bir güvencesi bulunmayan ve kamuoyunda saadet zinciri olarak bilinen uygulamalar gibi belirli kesimlerin haksız ve sebepsiz zenginleşmesine yol açan

dijital kripto paraların kullanımı caiz değildir” (Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, 2017).

Bu iki açıklamadan hareketle şu aşamada Ülkemizde kripto paraların Diyanet tarafından resmi olarak caiz olmadığı görüşü hakimdir. Bununla beraber ilerleyen safhalarda kripto paraların sıhhat şartlarının sağlanması halinde tekrar değerlendirilebileceği ifade edilmektedir.

7.1.2. Mısır Fetva Kurulunun Görüşü (Daru’l-İfta el-Mısıryye)

Mısır Fetva Kurulu adına Shawqi İbrahim Allâm tarafından kripto paralara ilişkin yayınlanan fetva aşağıdaki şekilde özetlenmiştir:

“Böylesi elektronik para birimleriyle yapılan alım, satım ve kiralama fıkhen haramdır. Bunun sebebi ekonomiyi olumsuz etkilemesi, piyasa dengesini ve çalışma düzenini bozmasıdır. Bununla işlem yapan hak sahibi kişinin hakkını arama ve kanuni olarak korunma imkânı yoktur. Aynı zamanda garar, cehalet ve aldatma gibi niteliklerinin olması söz konusudur.” (Allam, 2017).

7.1.3. Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (Accounting and Auditing Organizations for Islamic Financial Institutions-AAOIFI)

AAOIFI¹⁴ ülkemizdeki görüşe paralel olarak kripto paraların şeriate uyum göstermesi gerektiğini aksi halde kullanmanın uygun olmadığını ifade etmektedir. Bununla birlikte İslami kaidelere uygun olması halinde ilgili para birimlerine uygunluk verilebileceği ifade edilmektedir. AAOIFI Stellar coin adında kripto para birimi için şeriate uygunluk konusunda sertifikasyon vereceği ve bu vesileyle Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi’ndeki (Suudi Arabistan, Bahreyn, BAE, Kuveyt, Katar, Umman) ve Güneydoğu Asya’da (Endonezya ve Malezya) İslami finans kurumlarında Stellar teknolojisinin sistemlere entegre edilebileceği

¹⁴ AAOIFI günümüzde İslami bankacılık faaliyetleri yürüten tüm ülkeler ve kurumlar tarafından itibar edilen ve yayınlamış olduğu standartlara uyulmaya özen gösterilen bir uluslararası İslami finansal denetim kuruluşudur.

bildirilmiştir (Khuttan, 2021). AAOIFI'nin kripto teknolojisine ilişkin belirli şer'î kuralları bulunurken bunlara uyulması halinde olumlu fetvaların verilebileceği anlaşılmaktadır.

7.1.4. Filistin Yüksek Fetva Kurulunun Görüşü (Meclisü'l-İftâ el-A'lâ)

Filistin'in ve Kudüs'ün baş müftülüğünü yapan Muhammed Hüseyin'in başkanlığını yürüttüğü Filistin Yüksek Fetva Kurulu'nun yapmış olduğu açıklama özetle şu şekildedir:

“Kripto paralar şeriatın meşru saydığı parada var olması gereken semenlik illeti, devlet otoritesi ve genele yaygın olması şartlarını sağlamamaktadır. Bu şartlardan hareketle ilgili paralar garar içermekte ve kumara benzemektedir. Ek olarak ilgili paraların anonim olması, değerinin çok oynak/dalgalı olması, şifrelerin kırılabilme ihtimali ve dolandırıcılığa yol açması gibi sebeplerden dolayı Bitcoin alımı, satımı ve madenciliğinin yapımı haramdır.” (Kaya, 2018 & Özden , 2019).

7.1.5. Birleşik Arap Emirlikleri Vakıflar ve Din İşleri İdaresinin Görüşü

Birleşik Arap Emirlikleri Vakıflar ve Din İşleri İdaresi'nin 2018 yılı başında vermiş olduğu 88972 sayılı fetvası özetle şu şekildedir:

“Bitcoin ve benzeri kripto paralar devlet tarafından çıkarılmış olma ve bu para ile ilgilenen bireylerin haklarını garanti altına alma gibi paradan beklenen temel kriterler karşılanmadığı sürece yasal değildir. Bu nedenle, Bitcoin veya diğer kripto para birimleri ile işlem yapılmasına izin verilmez. Çünkü finans piyasaları ve toplumun tamamı için ve ister nakit ister emtia olarak değerlendirilsin bununla uğraşmak uygunsuz sonuçlara yol açar. Bu fetva Bitcoin ve diğer tüm dijital para birimleri ile ilgilidir. Düzenleme kararı alınırsa ve sorumlu tarafların kontrolü altında olursa onaylanmış para birimi olarak işlem yapma kararı alınır.” (General Authority of Islamic Affairs and Endowments , 2018).

7.1.6. Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığındaki “Wifaqul Ulama” Fetva Kurulu

Wifaqul Ulama'nın 2 Aralık 2016 tarihinde yapmış olduğu açıklama özetle şu şekildedir:

“Bitcoin ve benzeri kripto paralar yasal olmayan servet tüketimine yol açarak dolandırıcılık ve aldatma içerir ve bu da kabul edilemez. Bu unsurlar aşırı belirsizlik ve kumarla daha da kötü bir hal alıyor. Kumar benzeri şansa dayalı işlemler İslam iktisadi ilkelerine aykırı olması nedeniyle bu tip işlemlere izin verilemez. Bu yüzden kendimizi bize zarar veren böylesine itibarsız şirketlerle veya paralarla ilişkilendirmemeliyiz.” (Mohammed, 2016).

7.1.7. Güney Afrika’nın “Majlisul Ulama” Fetva Kurulu

Majlisul Ulama of South Africa’nın 16 Ocak 2018 tarihinde “Bitcoin para birimi değildir” başlıklı fetvası özetle şu şekildedir:

“Bitcoin veya diğer herhangi bir kripto para birimi biçiminin gerçek para birimi olduğu fikri temelsizdir. Bu fikir, konunun anlaşılmamasına dayanmaktadır. Sadece hükümet bitcoinin yasal para birimi olduğunu ilan ederse, şeriat açısından para birimi statüsünü üstlenir. Bitcoin ticaret değil büyük bir kumar ve haksız kazanç komplosudur. Ona atfedilen gizlilik iddiası da büyük bir aldatmacadır ve bu sistemde gizlilik yoktur. Mevcut bitcoin haramdır ve para birimi değildir. Müslümanların bu kumar işine bulaşmasına izin verilmez.” (Majlisul Ulama, 2018).

7.2. İslam Dünyasında İleri Gelen Fıkıh Alimlerinin Fetvaları ve Değerlendirmeleri

Bu başlık altında toplam 15 *fakîh*in görüşleri incelenmiştir. Bu isimlerin belirlenmesinde ilgili *fakîh*lerin İslam İktisadı ve Finansı alanında çalışmalar yürütmeleri, devletin ve denetleyici kurumların İslami finansa ilişkin önemli danışma kurullarında görevler üstlenmeleri, bu alanda akla gelen ilk isimlerden olmaları ve konuya ilişkin görüşlerini kamuoyuna açıklamış olmaları etkili olmuştur.

7.2.1. Hayrettin Karaman’ın Görüşü

Türkiye İslâm Hukuku uzmanlarından Hayrettin Karaman’ın 2017 yılında yapmış olduğu 2 değerlendirme bulunmaktadır. Bu değerlendirmeler şu şekilde özetlenebilir:

Kripto paraların; dünyadaki baskın otoritelerden uzak, kontrol edilemez, dondurulamaz ve para transferinde aracı kurumları (bankaları) aradan çıkarmak gibi avantajları bulunmaktadır. Buna karşın dezavantajları ise şu şekildedir.

Blokzincir teknolojisinde tüm bilgiler, herkes tarafından görülmektedir ancak hesap sahiplerinin kim olduğu bilinmemektedir. Herhangi bir namı bulunmazken kaynakları takip edilememektedir. Hepsi bir kod şeklinde izlenmektedir. Bu durum kara para aklama gibi bazı olumsuzluklar ortaya çıkarmaktadır.

Kripto para hesap sahiplerinin belirli bir şifresi bulunmaktadır bu şifrelerin unutulması ilgili paralara bir daha ulaşılamaması anlamına gelmektedir.

Sistemin madencilik yönü bilgisayar ve işlemci gibi çalışma maliyetlerinin ciddi rakamlara ulaşmasına ve çok büyük bir elektrik enerjisi sarfiyatına neden olmaktadır. Bu cepheden hareketle teknolojinin israf yönü dikkat çekicidir.

Kripto para teknolojilerinde hukuki düzenlemeler bulunmamaktadır. Bu hukuk boşluğunun ortadan kaldırılması gerekmektedir. Basit iki örnekle kripto paraların çalınması karşılığında herhangi bir ceza-i yaptırım veya ölüm halinde varislere intikal gibi temel hukuki güvenceler yoktur.

Dijital kripto paralar, yüksek oynaklık riski taşıyan paralardır. 1 bitcoinin fiyatı 20 bin dolardan bir anda 4 bin dolara düşebilmektedir. Bu yüksek risk unsuru İslam'da *garar* (aldanma) şeklinde tanımlanmış ve uygun görülmemiştir (Karaman, 2017).

Karaman'dan aktarılan ikinci değerlendirme şu şekildedir.

“Devletlerin tekelinde ve kontrolünde olan çoğu karşılıksız paralar bile büyük haksız kazançlara ve kayıplara alet oluyor iken bu sanal paranın daha fazlasına alet olabileceği apaçık ortadadır. Döviz, altın ve benzerlerine para yatırıp fiyatları yükseldikçe satmak suretiyle para kazanmak fıkıh kurallarına göre caiz olsa da bir çeşit stokçuluk (kenz) olduğu, üretime katılmayan paranın topluma da faydası bulunmadığı için takva sahibi Müslümanların tercih etmemeleri gereken bir kazanç yoludur. Sanal para alıp satarak para kazanmak ise yukarıda açıklanan özellikleri sebebiyle caiz değildir.” (Karaman, 2017)

Sonuç olarak özellikle ülkemizde ve dünyada görüşlerine önem verilen Hayrettin Karaman tarafından kripto teknolojisi ilgili sebeplerden dolayı meşru kabul edilmemektedir.

7.2.2. Hamdi Döndüren'in Görüşü

Döndüren bitcoin ve benzeri para türevlerinin *tağrîr* ve *garar* içerdiği, yüksek oynaklığa maruz kaldığı ve kumar sınıfına dahil olduğu gerekçeleriyle meşru olmayacağını ifade etmiştir. Kripto teknolojinin kat'i suretle haram olarak nitelendirilemeyeceğini ancak *mekruh* olduğunu düşünmektedir. Kripto paraların toplumca kolay yoldan para kazanma aracı olarak görüldüğünü bu nedenle bu türden uygulamalardan kesinlikle kaçınılması gerektiğini savunmaktadır (Döndüren, 2020).

7.2.3. Süleyman Kaya'nın Görüşü

Kaya'nın 2018 yılında kripto paralara ilişkin yayınladığı görüşü Ülkemiz genel kabulünden ayrılmaktadır. Kaya belirli soru işaretlerinin ve sorunların aşılması şartı kripto para kullanmamada bir beis olmayacağını ifade etmektedir. Açıklamaya dair sonuç şu şekildedir:

"Kripto paraların mübadele, değer saklama aracı olarak veya para transferinde kullanılmasında fıkhen bir sakınca yoktur. Aynı şekilde madencilik de fıkhen meşrudur. Bu paraları spekülasyon amacıyla kullanmak veya manipülasyon yapmak meşru değildir. Yine kara para aklamak, kaçakçılık yapmak gibi gayrimeşru işlerde kullanmak da caiz değildir. Kripto para için meşru olmadığını söylediğimiz bu hususlar tedavüldeki her türlü para için de geçerlidir. Kripto parayı ister para ister emtia ister finansal varlık kabul edelim fıkhen mütekavvim olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla kripto para fıkhen zenginlik hesabına dahil edilmeli ve zekâtı verilmelidir.

Kripto paralara doğrudan karşı çıkmak yerine, manipülasyonlara ve spekülasyonlara karşı insanları uyarmanın yanı sıra bu tür para birimlerinin doğurabileceği imkanları değerlendirme yoluna gitmek daha isabetli görülmektedir." (Kaya, 2018).

7.2.4. Servet Bayındır'ın Görüşü

Fetva.Net üzerinden 21 Aralık 2017 tarihinde sorulan kripto paraların kullanımına ilişkin verdiği görüş şu şekildedir:

“Mahiyetinin ne olduğu, hangi iktisadi ihtiyaca cevap verdiği, herhangi bir olumsuz durumda muhatabın kim olduğu, bugün bahsedilen güvenceler yarın ihlal edildiğinde kime ne gibi müeyyidelerin ve kim tarafından uygulanacağı, para ise bunu ihraç yetkisinin hangi hakka dayanılarak ve kimden alındığı vs. gibi meçhul olan bu tür finansal araçlara yatırım yapmak şu an itibarıyla doğru değildir. Dolayısıyla bu bahsedilen sorulara haklı ve mantıklı cevaplar verilmedikçe yatırım caiz olmaz.” (Bayındır, 2017).

7.2.5. Ali Muhyiddin el-Karadâği'nin Görüşü

Karadâği'nin Bitcoin ve diğer kripto paralarla ilgili görüşleri şu şekildedir:

Bitcoin ve benzeri kripto paraların kullanımıyla elde edilen gelir insanların mallarının haram yolla el değiştirmesine benzemektedir. Bu paralara yatırım yapanların çok az bir kısmı kazanırken büyük kısmı paralarını kaybetmektedir. Bu durum haksız bir kazanç ve zenginleşmedir. Bu nedenle kripto para kullanımı caiz değildir. Güncel formuyla meşru para olarak değerlendirilemez. Kullanım şekli itibarıyla para kastıyla üretilmediği anlaşılmaktadır. Bitcoin paradan beklenen işlevleri yerine getirmemektedir. Çeşitli yasadışı işlemlere olanak sağlamaktadır. Ayrıca arkasında herhangi bir otoritenin olmaması da ciddi bir sorun teşkil etmektedir.” (Özden , 2019).

7.2.6. Monzer Kahf'ın Görüşü

İslam ekonomisi alanında, bankacılık ve finans konularının çağdaş öncülerinden biri kabul edilen Kahf, kripto paralara ilişkin fetvasında, paraların üretilmesinde ve basılmasında devlet otoritesinin olmadığı, meşru bir ödeme aracı hüviyetine kavuşmadığı, toplum tarafından genel kabul görmediği ve para niteliği taşınamaması sebepleriyle kripto paraların ne olduğuna ilişkin bir problem yaşadıklarını kaydetmektedir. Sisteme karşı ciddi şüpheleri olduğunu belirten Kahf, ilgili paraların “para” olarak kabul edilmemelerinin yanı sıra kripto paraların meşru bir varlık olarak

da kabul edilemeyeceğini savunmaktadır. Ayrıca kripto paraların *garar* içerdiği ve spekülasyona yüksek oranda açık olduğunu vurgulamıştır. Nihai olarak Kahf, kripto paraların alınıp satılmasını, bunlarla ticaret yapılmasını ve sahip olunmasını caiz görmemektedir. (Kahf, 2014 & Yazıcı, 2020).

7.2.7. Abdüsettar Ebu Ğudde'nin (Ö.2020) Görüşü

Avrupa Araştırma ve Fetva Komisyonu üyeliği yapmış olan Allâme Prof. Dr. Abdüsettar Ebu Ğudde, kripto paraların, paranın temel özelliklerini sağlamaması ve temel işlevlerini yerine getirememesi nedeniyle caiz olmadığı görüşündedir. Para niteliğine haiz olamayan bu teknolojinin sahibine fayda sağlamayacağı bunun dışında bir emtia veya yatırım aracı olarak da değerlendirilemeyeceğini ifade etmiştir. Bu çerçevede kripto paraların kullanılması yanında yatırımın da caiz olmadığını ifade etmiştir (Yazıcı, 2020).

7.2.8. Ziyaad Mahomed'in Görüşü

Uluslararası İslami Finans Üniversitesi'nde (INCEIF) önemli görevler ve HSBC Amanah Malaysia Bhd Şeriat komitesi başkanlığını yürüten Mahomed'in kripto paralar ile ilgili görüşleri aşağıdaki şekildedir (Mahomed, 2018).

İslam dünyası bundan önce de farklı para birimlerini kullanmak zorunda kalmıştır. Günümüzde ise kripto para bu kapsamda değerlendirilebilir. Bilinmemelik herhangi paranın kullanılmasına daha önce engel olmamıştır. 10. Yüzyılda Çin ile olan münasebetlerden ötürü İslam'da ilk kez kâğıt para basılmaya başlanmıştır. Bu durum yeni bir para birimine entegrasyonu engellememiştir. Kâğıt paralar için vurgulanan kontrolsüz tedavüle sunulması, karşılığının olmaması ve bu durumun piyasalarda kaosa neden oluşu bugün kripto paraların önünde bir engel teşkil ederken, bu bakış açısıyla tüm para birimleri güvensiz kabul edilmelidir. Herhangi bir paranın karşılığının altın veya gümüş olması *şer'î* olarak bir gereklilik değildir. Bu durumdan hareketle kripto paraların değerlerinin dayanaksız kabul edilmesi uygun değildir. Tüm kripto paraların bir itibari değeri bulunmaktadır. Paranın temel özelliklerine dair

yapılan eleştirilerde deniz kabuklarının dahi para olarak kullanıldığını hatırlatan Mahomed bu konunun daha derinlemesine tartışılması gerektiğini ifade etmektedir.

Bu olumlu görüşlerinin yanı sıra tereddütlerini ise şu şekilde ifade etmektedir:

Bazı alimlerin kripto paraların kullanılabilir olduğunun söylemesi meşru bir para birimi olması anlamına gelmemektedir. Aşırı spekülasyon doğası, kara para aklamaya elverişli olması ve güvenlik riskleri nedeniyle kullanıcıların bu teknolojiye dikkatli olmaları gerekmektedir. Kur dalgalanmaları kolay para kazanmak isteyen yatırımcılar tarafından speküle edilmektedir. Yapay bir talep söz konusudur.

Sonuç olarak Mahomed kripto para konusunda tüm tarafların meşru ve helal bir şekilde fayda sağlamak adına çalışma yapması gerektiğini savunmaktadır. Bu yeni teknolojilerden yararlanmanın paranı geleceğine akredite olmak şeklinde nitelerken bunu yakalamak gerektiğini düşünmektedir.

7.2.9. İbrahim b. Ahmed b. Muhammed Yahya'nın Görüşü

Yahya'nın Bitcoin hakkında değerlendirmesi özetle aşağıdaki şekildedir.

"...Bitcoin bir para cinsi olarak kabul edilebilir. Kendi gibi kripto paralarla ve diğer elektronik paralarla karşılıklı değişimi, harcanması (sarf) için kabz (sahiplik) edilebilmeli ve eşit olması gerekmektedir. Bu şartlar yerine getirildiği takdirde kullanılmasında bir sakınca yoktur." (Özden , 2019).

7.2.10. Abdullah b. Muhammed b. Abdülvehhâb el-Akil'in Görüşü

Abdullah b. Muhammed b. Abdülvehhâb el-Akil, kripto paranın temin edilmesi adına yapılan madencilik işleminin bir iş karşılığı ücret/ödül vaadini ifade eden *cuâle* akdi olduğunu ileri sürerek madenciliğin ve bu yolla kripto para sahibi olmanın *mübah* olduğu kanaatine varmıştır. Teknik bilgiyle uzun emekler karşılığında kripto para kazanan kişinin bu varlığa sahip olması da hakkıdır (Alkış, 2018).

7.2.11. Mohd Daud Bakar'ın Görüşü

Bakar'ın kripto paralar ile ilgili görüşleri genel itirazlara bir karşı çıkış şeklinde değerlendirilebilir. Kripto teknolojisinin yasa dışı para faaliyetlerine aracılık

edebileceği genel görüşüne karşılık kripto paraların kara para aklamaya vesile olmayacağını tam tersine engelleyeceğini ifade etmektedir. Fiyatlardaki oynaklığın diğer itibari paralarda da olduğunu bu nedenle bu paraya haram denilemeyeceğini belirtmektedir. Belirsizlik ve *garar* sebebiyle devletlerin bu parayı yasaklamış olmasının da haram olarak nitelermeye yetmeyeceğini savunmaktadır (Yazıcı, 2020).

7.2.12. Halid Abdülmünim er-Rıfâî'nin Görüşü

Rıfâî İslamway adlı internet sitesine 2017 yılında vermiş olduğu fetvada, "*kripto paraların meşru yollarla elde edilmesinde bir beis ve günah yoktur*" demiştir. Ancak mübadelelerde kabz ve cins birliğine dikkat edilmesi ve faize iştirak edilmemesi gerektiği hakkında uyarmıştır. Madencilik işleminin hile ve aldatmaya başvurmadan yapılmasında da sakınca görmemiştir. Madencilik sonucu elde edilen kripto paralar da ücret olarak kabul edilir ve meşru daire içerisinde (İslamWay, 2017).

7.2.13. Müfti Faraz Adam'ın Görüşü

Adam, konuyla ilgili görüşünde öncelikle Bitcoin'in paradan ziyade *mütekavvim* bir mal olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak Bitcoin ve benzeri paraların fıkhi açıdan paranın temel özelliklerini taşımadığı için *semen* vasfına sahip olmadığını bildirir. Adam kripto paralarda güvenlik riski, teknolojik riskler, kara para aklama ihtimali, aşırı oynaklık riski, veri riski, işlem riski, aracılık riski, yasal düzenleme problemi, deflasyon riski, tekel riski ve likidite riski gibi olumsuz özelliklerin var olduğunu ifade etmektedir. Ek olarak para olarak ifade edilse de bu varlıkların sadece yatırım için kullanıldığı ve fiyatların şişirildiğini düşünmektedir. Genel olarak kripto paraların birçok risk içerdiğini ancak bu risklerin bertaraf edilerek bu varlıkların İslam ekonomisi için uygun hale getirilebileceğini söylemiştir (Yıldız, 2020).

7.2.14. Mufti Muhammad Abu-Bakar'ın Görüşü

Blossom için 2017 yılında hazırlanmış olduğu çalışmasında konuya ilişkin görüşleri şu şekildedir. Kripto teknolojinin İslami finans kurumlarınca ve devletlerce izlenmesi ve daha iyi anlaşılması gerekmektedir. Bu şekilde *şer'î* görüşlerin daha kesin

bir hal alacağı umulmaktadır. Blokzincir teknolojisinin İslamin şeffaflık ilkesine hizmet eden bir nimet olarak değerlendirilebilir. Servetin muhafazası ve korunması, Şeriat'ın (Maqasid al-Shariah) temel hedeflerinden biridir. Bu nedenle, kripto para birimi kullanıcılarının ilgili risklerinin ortadan kaldırılması adına çalışılmalıdır. Kripto para piyasaları aşırı dalgalanmalar yaşamakta ve bu durum erken aşamada devam edecektir. Kripto para biriminin yasal statüsü belirsizliğini korurken fiyat oynaklığı artma eğilimindedir. Bu nedenle yatırım amaçlı kripto para birimi satın almak tavsiye edilmez. Kripto para birimlerini bir yatırım varlığı olarak ele almak bu teknolojinin temel amaçlarına aykırıdır. Bu yatırım ilgisinin aksine, kripto para ağlarının geleneksel sistemlere göre avantajları nedeniyle, bir ödeme sistemi olarak kullanılması tavsiye edilmektedir.

Mufti'nin kısaca özetlenen görüşlerinden hareketle kripto para teknolojisinin kullanılmasına keskin bir şekilde karşı çıkmadığı, belirli konularda ve belirli şartlarda kullanılabilir olduğunu düşündüğü anlaşılmaktadır. Yanı sıra diğer uzmanların görüşlerini de dikkate alırken konunun izlenmesi gereken önemli bir teknoloji olduğunu vurgulamaktadır (Abu-Bakar, 2017).

7.2.15. Charles Evans'ın Görüşü

Evans 2015 yılında yapmış olduğu çalışmasında Blokzincir teknolojisinin İslami bankacılık ve finans gereksinimleriyle uyumluluğunu analiz etmiştir. Çalışmanın dar ve kısıtlı bir çalışma olabileceğini ifade etse de doğru sonuçları elde ettiğini bildirmektedir. Evans öncelikle kripto paraların faiz yasağına uygun olduğunu ve tarafların İslam ekonomisinde var olan risk paylaşımına katıldığını savunmaktadır. İslam alimlerinin görüşlerine atıf yaparak diğer tüm para birimlerinde karşılık konusunun tartışmalı olduğunu ve kripto paraların geleneksel paralar gibi itibari bir değeri olduğunu kaydetmektedir. Bu karşı çıkışların ve iddiaların doyurucu delillere sahip olmadığını düşünmektedir. Sonuç bölümünde kripto paraların uluslararası ticarete diğer para birimlerine nispeten daha uygun bir transfer ve değişim aracı olduğunu söylemektedir (Evans, 2015)

8. SONUÇ

Kripto para teknolojisinin etki alanını genişletmesi süreci ve birçok alternatif kripto para biriminin ortaya çıkışı hala büyük bir hızla devam etmektedir. Bu teknolojinin daha uzun bir süre ne olduğu, nasıl olması gerektiği veya nasıl bir değişim geçireceği noktasında genel bir kanaatimiz oluşmayacaktır. Ciddi bir uzmanlık gerektiren teknolojik altyapısı ve kullanıcıların sahip olması gereken yeterlilikler dikkate alındığında kripto para teknolojisinin teknik yeterlilikten uzak şekilde yalnızca bir yatırım aracı şeklinde gelişeceği anlaşılmaktadır. Bu kanaati bireylerin kripto paraları kolay para kazanma adına bir fırsat olarak değerlendirmeleri desteklemektedir.

Kripto para teknolojisi İslam iktisadı ve finansı bağlamında bazı çekincelere yol açmıştır. Bu çekinceler İslami finansal kuruluşlarının ve İslam Hukuku uzmanlarının görüşlerinden hareketle belirli bir çerçeveye oturmuş gibi gözükmektedir. Bu teknolojiye getirilen eleştiriler hizmet sağlayıcılar tarafından dikkate alınır ve ilgili itirazlara çözüm üretilebilirse bu teknolojinin meşruiyeti noktasında soru işaretleri giderilebilir. Ancak itirazların yerine getirilmesinde temel problem bu değişimlerin kripto paraların ontolojik amacıyla gelişmesidir. Otoriteden bağımsız olma veya kimlik gizliliği kripto para teknolojisinin temel varlık nedenlerinden biriyken bu hususlar İslami açıdan meşruiyet değerlendirmelerinde birer itiraz konusudur. Dolayısıyla bu ve benzer konularda değişimler kripto teknolojisinin temel felsefesiyle gelişecektir.

İncelenen fetvalar veya görüşler dikkate alındığında kripto teknolojisinin genel teamülde caiz olmadığı şeklinde bir kanaat oluşsa da yapılan değerlendirmelerde tam bir ittifak olmadığı görülmektedir. Görüşlerde dikkat çekici olan, bir uzmanın itiraz konusuna diğer bir uzman tamamen aykırı bir görüş beyan edebilmektedir. Bu ihtilafın İslam Hukuku'nu referans alan uzmanlarca serdedilmesi kafa karışıklıklarına neden olabilecek önemli bir ayrıntıdır. Kripto paraların İslami finans açısından değerlendirilmesinde bireysel görüşlerin kurumsal görüşlere nazaran kripto paralara

daha sıcak baktığı anlaşılmaktadır. Bu durum kurumsal görüşlerin tüm Müslüman toplumları etkileyeceği ve İslami açıdan sorumluluğunun olduğu endişesine mebnidir.

Çalışmanın geldiği noktada kripto teknolojisini kullanan ve caiz olduğu iddia edilen kripto paralar da mevcuttur. Çalışmanın konusu olmaması nedeniyle değinilmeyen bu tip girişimler ilerleyen safhalarda bu teknolojinin daha çok tartışılmasına ve İslami finansa uygun mali bir araca dönüştürülmesinde alternatif çabalara vesile olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abu-Bakar, M. M. (2017). Shariah Analysis of Bitcoin, Cryptocurrency, and Blockchain. Jakarta: Blossom.
- Alkış, A. (2018). Para Olabilme Yönüyle İslam Hukuku Açısından Kripto Para. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(2), 69-90.
- Allam, S. İ. (2017, Aralık 28). Bitcoin denilen elektronik para birimini alıp satmanın hükmü nedir? Erişim adresi Daru'l-İfta: <https://www.dar-alifta.org/>
- Bayındır, S. (2017, Aralık 21). Bitcoin veya ethereum gibi sanal kripto paralara yatırım yapmanın, bunları alıp satmanın hükmü nedir? Erişim adresi Fetva: <http://www.fetva.net/alisveris/bitcoin-vs-gibi-dijital-paralari-alip-satmanin-hukmu-nedir.html>
- Coin Market Cap. (2021, 6 15). Global Cryptocurrency Charts - Toplam Piyasa Değeri. Coin Market Cap: Erişim adresi <https://www.coinmarketcap.com>

- Coin Market Cap. (2021, 06 15). Piyasa değerine göre, en iyi 100 kripto para birimleri.
Coin Market Cap: Erişim adresi <https://www.coinmarketcap.com>
- Coin Türk. (2021, 06 15). Türk Bitcoin Borsaları. Coin Türk: Erişim adresi
<https://www.coin-turk.com>
- Coinhills. (2021, 03 15). Bitcoin için en çok işlem gören ulusal para birimleri. Coinhills:
Erişim adresi <https://www.coinhills.com/>
- Çarkacıoğlu, A. (2016). Kripto-Para Bitcoin. Araştırma Raporu.
- Digiconomist. (2021, 6 16). Bitcoin Energy Consumption Index. Digiconomist: Erişim
adresini <https://digiconomist.net/bitcoin-energy-consumption>
- Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. (2017). Dijital Kripto Paraların Kullanımının Dini
Hükmü Nedir? Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı: Erişim adresi
[https://kurul.diyamet.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/38212/dijital-kripto-
paralarin-kullaniminin-dini-hukmu-nedir-](https://kurul.diyamet.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/38212/dijital-kripto-paralarin-kullaniminin-dini-hukmu-nedir-)
- Döndüren, H. (2020, 12 23). İslami Finans, Kripto Para ve Güncel Ticari Meseleler.
(DERSİAD, Röportaj Yapan)
- Duran, A. E. (2021, 03 15). Kripto paralara vergi geliyor. DW: Erişim adresi
<https://www.dw.com>
- Evans, C. W. (2015). Bitcoin in Islamic Banking and Finance. Journal of Islamic Banking
and Finance, 1-11.
- General Authority of Islamic Affairs and Endowments . (2018, Ocak 30). Bitcoin ve
diğer dijital kripto para birimleri üzerine. General Authority of Islamic Affairs
& Endowments: Erişim adresi
<https://www.awqaf.gov.ae/en/Pages/FatwaDetail.aspx?did=88972>
- Gözübenli, B. (2019). Semen. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (s. 465-467).
içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı .
- Hamidullah, M. (2003). İslam Peygamberi (Cilt 2). (S. Tuğ, Çev.) Ankara.

- Özkul, F. U., & Baş, E. (2020). Dijital Çağın Teknolojisi Blokzincir ve Kripto Paralar: Ulusal Mevzuat ve Uluslararası Standartlar Çerçevesinde Mali Yönden Değerlendirme. Muhasebe ve Denetime Bakış.
- Şimşek, M. S. (2004). Parasız Ticaret Barter. İstanbul: Kapital Yayınları.
- Takas Bank. (2019). Biga Projesi. İstanbul: Takas Bank.
- TCMB. (2021). Kâğıt Paranın Tarihçesi. Ankara: TCMB.
- Trading View. (2021, 6 15). Kriptopara Piyasası. Trading View: Erişim adresi <https://www.tradingview.com>
- Turgut, M. (2010). Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Ulusal Ekonomiye Etkileri. İstanbul.
- Ulutaş, T. (2018, 12 13). Akbank'ta Ripple Üzerinden Sterlin Transferleri Başladı. (HaberTürk, Röportaj Yapan)
- Yazıcı, A. (2020). Kripto Paralarla İlgili Fetvalar ve Fıkhi Açından Değerlendirilmesi. M. Şimşek, & M. Samar (Dü) içinde, İslami Finans ve Finansal Teknolojiler. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Yenişafak. (2017, Kasım 24). Bitcoin caiz mi? Yenişafak: Erişim adresi <https://www.yenisafak.com/bitcoin-caiz-mi-h-2843237>
- Yıldız, S. (2020). İslam Hukuku Açısından Kripto Paraların Fıkhi Hükümü ile İlgili Tartışmalar. M. Şimşek, & M. Samar, İslami Finans ve Finansal Teknolojiler. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Yüksel, F. (2020). Kripto Varlıklar ve IFRS Kapsamında Kripto Paraların Muhasebeleştirilmesi. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 429-451.